

**МИЛЛИЙ КУРАШНИ ЎҚУВЧИНИНГ ШАХСИЙ СИФАТЛАРИНИ ШАКЛЛАНИШИГА  
ПСИХОЛОГИК ТАЪСИРЛАРИНИ ЎРГАНИШ**  
10.53885/edinres.2021.56.86.014

**Э. Ю. Исломов**

Бухоро давлат университети, Бухоро, Ўзбекистон

**ИЗУЧЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ВЛИЯНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БОРЬБЫ  
НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНЫХ КАЧЕСТВ УЧАЩИХСЯ**

**Э. Ю. Исломов**

*Бухарский государственный университет, Бухара, Узбекистан*

**STUDY OF THE PSYCHOLOGICAL INFLUENCE OF THE NATIONAL STRUGGLE  
ON THE FORMATION OF PERSONAL QUALITIES OF STUDENTS**

**E. Yu. Islomov**

*Bukhara State University, Bukhara, Uzbekistan*

**Аннотация:** ушбу мақолада ўзбек курашининг ўқувчиларининг шахсий фазилатларини шакллантиришда психологик таъсири ўрганилади, олинган маълумотларнинг таҳлили берилган.

**Калит сўзлар:** ўзбек кураши, ўқувчи шахси, психологик сифатлар, шахс сифатларини шаклланиши.

**Аннотация.** В данной статье изучены психологическое влияние узбекского кураша на формирование личностных качеств учащихся, дан анализ полученных данных.

**Ключевые слова:** узбекская борьба, личность студента, психологические качества, формирование качеств личности.

**Annotation.** This article studies the psychological influence of the Uzbek kurash on the formation of personal qualities of students, an analysis of the data obtained is given.

**Key words:** Uzbek wrestling, student personality, psychological qualities, personality traits formation.

Психология фанида шахсни шаклланишида ва уларни баркамол қилиб тарбиялашда спорт турларининг ижобий таъсири ҳақида кўплаб психолог олимлар ўз тадқиқот ишларини олиб бориб, илмий жиҳатдан асослаб беришган. Ўқувчилар шахсини шакллантиришда мактаб дастуридаги ўқув фанлари, шу жумладан, жисмоний тарбия ва спорт турларининг таъсирини ўрганишга йуналтирилган илмий-тадқиқот ишлари кўпчиликни ташкил қилади. Бу йўналишда Ўзбекистонлик психолог олимлар Р.З.Гайнутдинов, З.Г.Гаффаров, Ф.Керимов ва бошқалар илмий изланишлар олиб боришган, лекин жисмоний тарбия ва спортнинг шахс шаклланишига кўрсатадиган таъсири етарлича очиб берилмаган, айниқса, ўзбек курашининг ўқувчилар шахсий сифатлари ва психологик хусусиятларини шакллантиришдаги аҳамияти психология фанида кам ўрганилган.

Ўзбек халқининг спорт тарихида миллий кураш алоҳида ўрин тутди. Барча шарқ яққакураши турларига ўхшаб, унинг ҳам ўзига хос тарихи бор.

Ўзбек халқи курашдан одамларни жисмонан чиниқтириш воситаси сифатида фойдаланган. Шундай қилиб, олим ва тарихчилар ўзбек халқи ҳаётида миллий кураш алоҳида ўрин тутганлигига гувоҳлик берадилар.

Куйида ушбу тест ёрдамида ўтказилган тадқиқотимиз натижаларини изоҳлаб, унинг баъзи хусусиятларига қисқача тўхталиб ўтамиз (1 жалвал).

**Асабийлик.** Психологик луғат бўйича, “асабийлик-бу ҳиссий беқарор-лик, хавотирланиш, ўзига бўлган ҳурматнинг пастлиги, вегетатив бузилиши билан характерланадиган ҳолатдир”.

**1-жадвал Психодиагностик тест бўйича ўқувчиларнинг тадқиқот натижалари**

№	Индивидуал ва шахсий хислатлар	Яккакураш тури	
		Миллий кураш	Спорт билан шуғулланмайдиган ўқувчилар
1.	Асабийлик	13,9 <sup>***</sup> /17,5	17,0/17,2
2.	Руҳий тажанглик	11,8 <sup>*</sup> /14,8	15,6/15,8
3.	Руҳий азобланиш	12,1 <sup>***</sup> /12,9	13,1/13,3
4.	Виждонлилик	8,9/ 8,2	10,2/10,4
5.	Тўсқинлилик	7,9 <sup>***</sup> / 9,0	9,1/9,3
6.	Умумий фаоллик	8,5/6,6	6,8/7,0
7.	Ҳадиксираш	6,9/9,6	9,4/9,6
8.	Дилкашлик	8,6/8,2	9,0/9,2
9.	Эстетик таъсирланиш	8,2/8,0	9,6/9,6
10.	Назокатлилик	5,3/6,0	6,2/6,2
11.	Руҳий тутуриқсизлик	9,8 <sup>***</sup> /11,4	12,1/12,1
12.	Ижтимоийсизлик	6,5/7,8	7,9/7,9
13.	Одамовилик	6,7/8,0	8,2/8,2
14.	Тортинчоқлик	7,9/9,0	9,2/9,2

Махражда ўқувчиларнинг спорт машғулотларидан олдинги кўрсаткичлари берилган.

Эслатма: \* –  $p \leq 0,05$

\*\* –  $p \leq 0,01$

\*\*\* –  $p \leq 0,001$

Ўзбек кураши билан шуғулланувчи ўқувчиларнинг тадқиқот натижаларига кўра, улар асабийлик бўйича ўртача кўрсаткичга эгадирлар. Бу эса шуни кўрсатадики, улар ҳар хил таъсирларга мос жавоб қайтара олиши мумкин ҳамда улар рақобатга ва мусобақаланишга мойилдир.

Шу билан бирга, уларни ҳиссий етук, ўзини ва бошқа одамларни объектив баҳолайди деб ҳисоблаш ҳам нотўғридир.

Бизнинг қўшимча кузатишларимиз шуни кўрсатмоқдаки, ўқувчилар шахслараро муносабатларда ҳар доим ҳам адекват баҳолашни намоён қила олмайдилар. Бизнинг назаримизда, буни ўқувчиларнинг ёш психологик хусусиятларига боғлиқлиги билан изоҳлаш мумкин. Бироқ спорт билан шуғулланмайдиган ўқувчиларнинг кўрсаткичларига нисбатан, ўқувчи-спортчиларнинг кўрсаткичлари асосида айтиш мумкинки, улар зарур пайтда қатъий ҳаракат қила оладилар. Улар фаол, ғайратли ва ташаббускордирлар.

Агарда назорат гуруҳидаги ўқувчилар (спорт билан шуғулланмайдиган) ҳақида гапирадиган бўлсак, “асабийлик” шкаласи бўйича уларнинг кўрсаткичлари юқори баҳога эгадир (17,0 балл). Бу эса уларнинг юқори хавотирли, кўзғалувчанлиги ва ташвишли эканлигидан далолат беради. Бу ҳолатни ҳам ёш психологик хусусиятларнинг намоён бўлиши билан изоҳлаш мумкин.

Ўзбек кураши билан шуғулланмайдиган ўқувчиларнинг кўрсаткичлари спорт билан шуғулланмайдиган ўқувчиларнинг кўрсаткичларидан ишончли даражада пастдир.

Виждонлилик - бизни назаримизда ижтимоий нормалар ва этика талабларига ҳурмат даражаси сифатида ўзини назорат қилиш, ҳалоллик ва умум-инсоний қадриятларни исботлашга интилиш билан бирлашиб кетади.

Бизнинг тадқиқотимизда виждонлилик кўрсаткичи спорт билан шуғулланмайдиган ўқувчиларда ҳам ўртадан юқори даражадаги баҳони кўрсатмоқда (10,2). Биз буни таълим, тарбия ва муҳитнинг бир қанча факторларининг таъсири билан тушунтиришга мойилмиз. Фикримизча, бу факторлар барча ўқувчиларга бир хил таъсир кўрсатади. Шунга қарамай, ўзбек кураши билан шуғулланувчи ўқувчиларда “виждонлилик” кўрсаткичи анча юқори эканлигини таъкидлаб ўтишимиз лозим (жадвалга қаранг).

Тўсқинлилик - бу хулқ-атвори ижтимоийлашуви ва ўзини тута билиш даражасидир. Ушбу кўрсаткич спорт билан шуғулланмайдиган ўқувчиларда анча юқори (9,1) бўлиб, бу уларнинг ўзларини яхши назорат қила олмаслиги ва қизиққонлигидан далолат беради. Бизнингча, бу қизиқишларининг ижтимоийлашувини етишмаслиги, ўз ҳоҳиш-истакларини назорат қилмаслик ёки уни кейинга қолдиришни ҳоҳламаслик билан боғлиқдир.

Уларда ўткир аффектив кечинмаларга бўлган майл кучли ифодаланган. Кўзғалишга бўлган эҳтиёж ва ҳаяжонга келтирувчи ҳолатларда тоқат қилиб бўлмайдиган даражада сусткашлик қиладилар. Улар ўз хоҳишларини бевосита муомала жараёнида қониқтиришга ҳаракат қиладилар, буни натижаси ҳақида жиддий ўйламайдилар, ўйламасдан қизиққонлик билан ҳаракат қиладилар. Шунинг учун улар ўзларининг салбий тажрибаларидан керакли хулоса чиқармайдилар, шу характер асосида уларда кўп қийинчиликлар юзага келади.

Ўзбек кураши билан шуғулланувчи ўқувчиларнинг “тўсқинлилик” бўйича кўрсаткичлари уларнинг ижтимоий талабларга, ўзини тутишга, муомалада эҳтиёт бўлишга ҳаракат қилишидан далолат беради. Ўзбек кураши машғулотларининг ушбу омилга ижобий таъсир кўрсатишидан далолатдир.

Умумий фаоллик - яна айтиш жоизки, бизнинг тадқиқотимизда ўқувчи-спортчилардаги кўрсаткичлар спорт билан шуғулланмайдиган ўқувчиларга нисбатан яхши намоён бўлмоқда. Спортчи-ўқувчилар учун бу ҳолат “ақлли фаоллик”нинг намоён бўлиши билан характерлидир, умуман, бу улардаги ташаббускорлик, фаоллик, қўшимча вазифаларни бажаришдан қочиш ва бошқалар ҳақида гапириш ўринли эмас.

Бизнинг назаримизда, умумий фаолликда юқори баҳо ва паст баҳони намоён бўлиши ёқимсиз ҳолдир. Агарда баҳо юқори бўлса, унда ортиқча фаоллик баъзан “мияга ўтириб қолиши”, етакчиликка интилишда намоён бўлса, паст баҳода эса жавобгарликдан қочиш, ишдан бўйин товлаш ва бошқа хислатларда намоён бўлади.

Ҳадиксираш - бу ўзаро махсус муносабатларда ҳадиксираш, тортиниш ўлчови ҳисобланади.

Тадқиқот натижаларидан шуни кўриш мумкинки, ўқувчи-спортчилар орасида ўртача кўрсаткичлар устунлик қилади. Спорт билан шуғулланмайдиган ўқувчиларнинг кўрсаткичи эса уларнинг юқори баҳога мойиллигидан далолат беради (қатъиятсизлик, тортинчоқлик, ишончсизлик ва бошқалар). Улардаги мотив ва иккиланиш ўртасидаги кураш даври қарор қабул қилишнинг чўзилиб кетишига олиб келиши мумкин.

Дилкашлик. Тадқиқотимиз натижалари асосида айтиш мумкинки, ўзбек кураши билан шуғулланувчи ўқувчиларнинг мулоқот кенглиги ва дилкашлиги, одамлар билан муносабатга киришиш кўрсаткичи тахминан бир хил даражани кўрсатмоқда. Гарчи уларнинг кўрсаткичлари орасида ишончлилик фарқи акс этиб турсада, уларни барчасининг кўрсаткичлари ўртача аҳамиятдан юқоридир.

Бизнинг назаримизда, бу ҳолат ўқувчиларга хос бўлган мулоқотга ин-тилиш, кўпроқ дўстлар ва танишлар орттириш, жамоада ишлаш ва дам олиш каби ҳолатлар ёш психологик хусусиятларнинг намоён бўлиши билан боғлиқдир.

Эстетик таъсирланиш - бу эстетик ва бадий қадриятларга бўлган таъсирчанлик хиссидир.

Натижаларни маълумотлари бўйича кўришиб турибдики, бизнинг танловимизда ўқувчиларда ўртача аҳамиятли фактор яна устунлик қилмоқда, бу эса уларнинг орзу қилиши, тасаввури ва қизиқиши етарли даражада эканлигини билдиради. Бизнинг фикримизча, кураш билан шуғулланадиган ўқувчилар ўртасидаги аниқланган кўрсаткичларнинг ишончлилиқ фарқи уларнинг ўзига хослигидан далолат беради.

Назокатлилиқ - синалувчилардаги аёлларга хос бўлган хислатлар даражасини билдиради.

Шуни таъкидлаш жоизки, спорт билан шуғулланмайдиган ўқувчиларда “назокатлилиқ” фактори юқори кўрсаткичга эга. Улар кўпроқ ҳаяжон-ланишга, мулойим ва кўнгилчанликка мойилдирлар. Бундан ташқари, уларни хулқ-атворида жасурлик, қатъийлик ва журъат етишмайди.

Ўзбек кураши билан шуғулланувчи ўқувчиларда эса жасурлик, уддубуронлик, ўзини намоён қилишга ва қатъий, тез ҳаракат қилишга интилиш кўпроқ намоён бўлади.

Ижтимоийсизлик - бу шкала “виждонлилиқ” ва “тўсқинлилиқ” шкалаларидан ташкил топган.

Бир йўла бу шкала бўйича кўрсаткичлар ўзбек кураши билан шуғулланувчи ўқувчиларда ўртача даражада намоён бўлаётганлигини айтиб ўтиш лозим ва ишончлилиқ даражаси уларни кўрсаткичи билан спорт билан шуғулланмайдиган ўқувчиларнинг кўрсаткичлари орасидаги фарқ унча катта эмас. Шу билан бирга айтиш мумкинки, спорт ўқувчиларда ахлоқий-этик талаблар ва жамият қоидаларига риоя қилиш эҳтиёжларини шаклланишига ёрдам берар экан.

Бизнинг тадқиқотимизда қатнашган синалувчилардан – ўзбек кураши машғулотлари билан шуғулланувчи ўқувчиларнинг “тортинчоқлик” шкаласи бўйича кўрсаткичлари ўртача аҳамиятда устунлик қилади (жадвалга қаранг). Бу эса шуни кўрсатадики, улар бир меъёردа ақл билан фикр юритадилар, бошқа одамларга ноқулайлақ туғдирмасликка ҳаракат қиладилар, одамлар-даги тўғрилиқни ва самимийликни ёқтирадилар.

Шундай қилиб, В.М.Мельников ва Л.Т.Ямпольскийнинг психодиагностик тести ёрдамида ўқувчиларнинг индивидуал ва шахсий хислатларини ўрганиш учун ўтказилган тадқиқот натижалари қуйидаги хулосаларни чиқариш имконини беради:

1. Психодиагностик тести ёрдамида текширилган барча индивидуал ва шахсий хислатлар ўқувчиларнинг мавжуд хулқ-атворида таъсир кўрсатади, бунини бизнинг кузатишларимиз натижалари ҳам тасдиқлаб турибди.

2. Ўзбек кураши машғулотлари билан фаол шуғулланиш виждонлилиқ, мулоқотлилиқ, умумий фаоллик ва бошқа хислатларни шаклланишига ижобий ёрдам беради.

Шу билан бирга, бу машғулотлар асабийлик, руҳий тажанглиқ, руҳий азобланиш, тортинчоқлик ва бошқаларнинг намоён бўлишини пасайишига ёрдам беради.

3. Ўзбек кураши машғулотларининг ўзига хос таъсири қуйидаги юқори даражадаги шкалаларнинг намоён бўлишида кўринади: руҳий тутуриқсизлик, ижтимоийсизлик, одамовилиқ ва тортинчоқлик.

4. Бизнинг экспериментал психологик тадқиқотимиз натижалари шуни кўрсатмоқдаки, шахс шаклланишини ўлчовчи барча параметрлар ўзбек кураши машғулотлари билан фаол шуғулланмайдиган назорат гуруҳидаги ўқувчиларга нисбатан ижобий жиҳатдан аҳамиятли даражада намоён бўлди.

***Адабиётлар:***

1. Абдурасулов Р.А. Шарқ яккакураши ва шахс такомилли. Монография.- Тошкент: Фан, 2008. 7,25 б.т.
2. Абдурасулов Р.А. Ўқувчи шахсини шакллантиришда спорт машғулотларининг ўрни. Монография.-Тошкент.: Фан ва технология. 2013. 12,7 б.т.
3. Абдурасулов Р.А. Ўқувчи-спортчиларнинг спорт интилиш-лари. //Халқ таълими журнали. 2009/2. -Б.62-65.(19.00.06; №17).
4. Гайнутдинов Р.З. К вопросу изучения некоторых личност-ных свойств студентов института физической культуры. / Теория и методика физического воспитания (сборник научных статей. ТГПИ им. Низами, том 160). -Ташкент. 1976. - С.127-132.
5. Мельников В.М., Ямпольский Л.Т. Введение в экспериментальную психологию личности.-М.: Просвещение. 1986. 319 с.